

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Факультет дошкільної та початкової освіти
імені Валентини Волошиної
Кафедра початкової освіти

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: **ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНО ДОЦІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ
“Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ”**

Студентки 2 курсу МАП групи

Освітньої програми: Початкова освіта
Дошкільна освіта
Спеціальності: 013 Початкова освіта
Галузі знань 01 Освіта / Педагогіка
Ступеня вищої освіти: магістр
Сметанюк Іванни Віталіївни

Науковий керівник: **Грошовенко О.П.**, канд. пед. наук,
доцент.

Розширена шкала _____
Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____
Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНО ДОЦІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ	10
1.1. Психолого-педагогічна сутність поведінки особистості.....	10
1.2. Екологічно-доцільна поведінка як елемент екологічної культури особистості.....	16
1.3. Рівні сформованості екологічно доцільної поведінки молодших школярів.....	24
РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНО ДОЦІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	41
2.1. Проектна діяльність на уроках “Я досліджую світ” як засіб формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів.....	41
2.2. Педагогічні умови формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів на уроках інтегрованого курсу “Я досліджую світ”.....	51
2.3. Організаційно-педагогічна модель формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів.....	59
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	76
ДОДАТКИ	80

ВСТУП

Однією із сучасних тенденцій подальшого цивілізованого розвитку суспільства є виховання почуття відповідальності у підростаючого покоління за стан навколишнього середовища в умовах пошуку інноваційних концептуальних механізмів конструктивної взаємодії в системі “Людина-Суспільство-Природа”. У зв’язку з цим актуалізується необхідність вирішення проблеми подальшого розвитку системи безперервної екологічної освіти населення як одного з пріоритетних напрямків державної політики (Закон України “Про охорону навколишнього середовища і забезпечення сталого розвитку”, Національна стратегія екологічної освіти, Закон України “Про освіту”). Вирішення цього пріоритетного завдання неможливе без визначення перспективної освітньої траєкторії становлення базису екологічної особистісної культури.

Актуальність дослідження обумовлюється загостренням протиріччя між суспільством і природою, що призводить до порушення саморегуляційних механізмів біосфери і посилення екологічної кризи. В результаті подальше існування людства багато в чому залежить від своєчасного вирішення проблеми розвитку і вдосконалення його екологічних потреб. Екологічні потреби, будучи ядром регулювання взаємодії людини з природою, відіграють істотну роль не тільки в зміні взаємовідносин суспільства і природи, а й у формуванні особистісно-екологічної культури. Таким чином, сучасний етап суспільного розвитку, що характеризується поглибленням екологічної кризи в глобальних масштабах, актуалізує необхідність оптимізації відносин суспільства і природи як комплексної проблеми науки і практики. Досягнення якісно нового екологічного стану навколишнього середовища в певній мірі залежить від рівня екологічної освіченості населення. Екологічна складова освіти є початковим механізмом регулювання відносин між суспільством і природою, а отже, і вирішення актуальних екологічних проблем.

В даний час екологічна освіта розглядається як безперервний процес навчання, виховання і розвитку особистості, спрямований на формування системи наукових і практичних знань і умінь, ціннісних орієнтацій, поведінки і діяльності, що забезпечують відповідальне ставлення до навколишнього. Тому мета екологічної освіти орієнтована на становлення екологічної особистісної культури на основі формування досвіду позитивної взаємодії людини зі світом природи.

У Національній стратегії екологічної освіти визначені цілі, завдання, принципи та основні напрямки екологічної освіти. Даний документ акцентує увагу на тому, що екологічна освіта покликана не тільки формувати у громадян уявлення про фізичні та біологічні компоненти навколишнього середовища, а й сприяти розумінню соціально-економічної ситуації, проблем розвитку суспільства, засвоєнню екологічних та етичних норм, способу життя, відповідального принципам сталого розвитку.

В умовах реформування системи освіти в Україні відбуваються зміни, пов'язані з модернізацією змісту і розвитком нових педагогічних компетенцій. Екологічна освіта є однією з найбільш динамічних систем, що розглядається в світовій практиці як найважливіший шлях подолання екологічної кризи. Це дозволяє визначити проблему пошуку нових шляхів і умов екологічної освіти як пріоритетну.

В даний час система початкової освіти не здатна повною мірою вирішити проблему позитивної взаємодії дитини з навколишнім соціоприродним середовищем і, як наслідок, домінантою екологічної освіти молодших школярів стає формування базису екологічної особистісної культури. Початкова школа має забезпечити належні умови задля формування екологічно розвиненої особистості. Екологічна складова має стати пріоритетною, а формування екологічно-доцільної поведінки – одним із стратегічних завдань Нової української школи.

Наявний науковий фонд є свідченням того, що особливе місце в системі неперервної екологічної освіти належить початковій школі. Саме цей

період у житті дітей є сприятливим для усвідомлення себе невід'ємною часткою природи, своєї ролі у збереженні її цілісності.

У Концепції екологічної освіти України, Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті, Державному стандарті початкової освіти одним із головних завдань початкової ланки освіти визначено набуття дітьми елементарних знань про природу та взаємозв'язки у ній, розвиток емоційно-ціннісного ставлення до природи, формування навичок екологічно доцільної поведінки. У дослідженнях, присвячених вивченню безперервної екологічної освіти, особлива увага приділяється початковій ланці, визначено її особливу роль у формуванні природничо-екологічних компетентностей молодших школярів.

Проблема формування екологічної культури молодших школярів вивчається дослідниками з різних позицій: вивчаються особливості формування екологічних знань (Т.Байбара, Н.Бібік, О.Біда, І.Грущинська, Н.Коваль, ін.); узагальнюється досвід дбайливого, гуманного ставлення до навколишнього середовища (О.Грошовенко З. Плохій, Л.Салєєва, і ін.); вивчається процес освоєння навичок і умінь екологічно грамотної діяльності в природному середовищі (І.Комарова, Л.Симанова, Н.Рижова, і ін.).

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив виділити ряд проблем в теорії і практиці екологічного виховання молодших школярів. Серед них - неоднозначність понятійно-термінологічного апарату ("екологічна освіта та виховання", "екологічна культура", "екологічна свідомість" та ін.); концептуальна багатоаспектність програм з екологічної освіти і виховання; відсутність наступності в організації екологічної освіти і виховання дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку; відсутність технологій формування екологічної культури.

Аналіз понятійного апарату процесу екологічної освіти і виховання дозволив визначити екологічно-доцільну поведінку як основний фактор формування екологічної свідомості учня, його способу взаємин з навколишнім. Проблема формування екологічної культури молодших

школярів досить широко представлена у сучасних дослідженнях. Однак, питання формування екологічно-доцільної поведінки знаходять своє відображення лише аспектно.

Відтак, однією із важливих педагогічних умов формування екологічної культури особистості є поведінка. Питання формування екологічно-доцільної поведінки досить дотично представлено у сучасних дослідженнях, які стосуються екологічної освіти і виховання підростаючого покоління. Проблема формування поведінкових програм молодшого школяра розглядалась у наукових доробках І.Беха, В.Ільченко, Т.Пушкарьової, О.Пруцакової, Г.Пустовіта, Н.Пустовіт та ін.. Вчені одноголосно заявляють, що саме екологічно-доцільна поведінка – основа формування екологічної культури особистості. Виявлене протиріччя становить проблему дослідження, яка визначила вибір теми: **“Формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів на уроках інтегрованого курсу “Я досліджую світ”**”.

Об'єкт дослідження - екологічна культура дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів на уроках інтегрованого курсу “Я досліджую світ”.

Мета дослідження – обґрунтування педагогічних умов формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів уроках інтегрованого курсу “Я досліджую світ”.

Завдання дослідження: опрацювання наявної психолого-педагогічної та методичної літератури з даної проблеми; дослідження рівнів сформованості екологічно доцільної поведінки молодших школярів; вивчення особливостей проектної діяльності на уроках «Я досліджую світ»; спроектування методики формування екологічно доцільної поведінки; дослідження педагогічних умов формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Гіпотеза дослідження: формування екологічно доцільної поведінки як основи екологічної культури молодших школярів забезпечується взаємодією комплексу педагогічних умов: професійною підготовкою педагога до реалізації завдань екологічної освіти і виховання, забезпечення організаційно-педагогічного супроводу формування основ екологічної культури молодших школярів, екологічно орієнтованою діяльністю молодших школярів в умовах Нової української школи.

Для досягнення мети і реалізації завдань дослідження застосовувались такі наукові *методи*: аналіз психолого-педагогічної, методичної літератури з проблеми дослідження; методи педагогічної та психологічної діагностики (анкетування, спостереження, створення умовних ситуацій, педагогічний експеримент); якісний аналіз результатів експерименту, методи статистичного опрацювання результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалась протягом 2021-2022 рр. на базі Мурованокуриловецької школи-ліцею №1. У експерименті взяли участь 42 учні.

Теоретичне значення дослідження полягає в уточненні поняття “екологічна культура”, “екологічне виховання”, “екологічно доцільна поведінка”, обґрунтуванні педагогічних умов екологічно доцільної поведінки молодших школярів.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що розроблені критерії, показники й типи сформованості екологічно доцільної поведінки дітей молодшого шкільного віку.

Матеріали дипломного дослідження можуть застосовуватись вчителями початкової школи, викладачами та студентами вищих навчальних закладів; в післядипломній перепідготовці педагогічних працівників з проблем екологічного виховання молодших школярів; батьками у екологічному вихованні дітей у сім'ї.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дипломної роботи висвітлювалися на звітній науково-практичній конференції викладачів і студентів (м. Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського квітень 2021 р.), на Всеукраїнських науково-практичних конференціях:

- 1) Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція “Актуальні питання початкової освіти: досвід, реалії, перспективи” (15-16 жовтня 2020 року, Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам’янець-Подільський);
- 2) Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція “Інновації в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді та виклики сьогодення” (4-5 березня 2021 року, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка, м.Полтава);
- 3) V Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція “Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти” (22 квітня, 2021 р., ВДПУ імені Михайла Коцюбинського м. Вінниця,);
- 4) VI Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція “Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти” (травень, 2022 р, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського м. Вінниця);
- 5) Всеукраїнська студентська науково-практична інтернет-конференція “Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи” (27-28 жовтня 2022 р., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника).

За результатами дипломного дослідження опубліковано *3 статті*:

- 1) Сметанюк І. Екологічне виховання молодших школярів: інноваційний підхід. *Сучасні технології початкової освіти: реалії та перспективи* : збірник збірник наукових праць (Кам’янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка, 29 жовтня 2020р.) / редкол. Н.В.Бахмат, Н.В., Гудима, О.В.Ковальчук, Київ : Міленіум, 2020. Вип.3, С. 161-165

- 2) Сметанюк І. Шляхи формування екологічно-доцільної поведінки молодшого школяра у позаурочній роботі. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 22 квітня 2021 р.) / за ред. О.А.Голюк; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2021. Вип. 10. С. 170-173
- 3) Сметанюк І. Організація екологічних проєктів як умова формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 6-7 липня 2022 р.) / за ред. Н.О. Пахальчук; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля, 2022. Вип. 11. С. 275-279

Структура і обсяг роботи. Дипломне дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

Формування екологічно доцільної поведінки є актуальним, насамперед, з огляду на ратифікацію Україною низки міжнародних угод стосовно збалансованого розвитку суспільства і охорони навколишнього середовища (“Порядку денного на XXI століття” та Організації конвенції стосовно участі громадян у прийнятті екологічно важливих рішень). Актуальність проблеми обумовлена також проголошенням ООН Десятиліття освіти в інтересах збалансованого розвитку (2005-2014 роки), прийняттям відповідної Стратегії Європейської Економічної Комісії ООН (березень 2005 року, м. Вільнюс). Згідно з цим документом екологічна освіта складає підґрунтя освіти в інтересах збалансованого розвитку і передбачає формування екологічно доцільної поведінки особистості.

Необхідність формування екологічно доцільної поведінки школярів визначено завданнями Національної доктрини розвитку освіти у XXI столітті, Концепції екологічної освіти України.

Наявний науковий фонд є підтвердженням актуальності даної проблеми. Дослідження науковців свідчать, що чимало школярів у виборі дій і вчинків стосовно природи керуються переважно емоційними імпульсами, прагматичними інтересами, мотивами самоствердження чи наслідування, а не гуманістичними, естетичними, пізнавальними чи природоохоронними цілями.

Має місце невідповідність між екологічними знаннями учнів та поведінкою у природі, що свідчить про відсутність переконань, недостатність відповідних вольових зусиль. Незважаючи на чималий науковий доробок з проблем екологічної освіти і виховання школярів, залишаються мало розробленими проблеми формування екологічно доцільної поведінки школярів, особливо у процесі позаурочної роботи. Екологічно доцільна поведінка розглядається дотично, як складова екологічної культури, прояв екологічної компетентності особистості. Таким чином, проблема формування

екологічно доцільної поведінки школярів актуальна з огляду на недостатність її наукового обґрунтування і практичного методичного забезпечення.

У процесі виконання дипломного дослідження нами було проаналізовано сучасний стан екологічної освіти і виховання у теорії і практиці початкової школи; розкрито зміст та значення екологічно доцільної поведінки молодших школярів; обґрунтовано педагогічні умови формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів.

Екологічно доцільну поведінку розуміємо як систему вчинків і дій стосовно довкілля, яка віддзеркалює рівень екологічної культури особистості.

Виходячи з того, що доцільним є результат, якого можна досягти, витрачаючи мінімум ресурсів і задовольняючи при цьому життєво необхідні потреби, екологічно доцільним є збалансований розвиток суспільства, який передбачає використання природних ресурсів із врахуванням можливостей природи до самовідновлення і обмеження з цією метою надмірних потреб і споживання. Всі складові, інтегруючись, утворюють базове поняття “екологічно доцільна поведінка”.

З метою вивчення стану сформованості екологічно доцільної поведінки нами було організовано та проведено констатуючий експеримент, у ході якого було визначено критерії, рівні та показники сформованості екологічно доцільної поведінки молодших школярів.

На основі з'ясування структури поведінки та уточнення сутності поняття “екологічно доцільна поведінка” визначено такі критерії (показники) сформованості екологічно доцільної поведінки молодших школярів: *унормованість* (знання про норми та правила поведінки у навколишньому середовищі, людину як частину природи, причинно-наслідкові зв'язки у природі, необхідність збереження природи; оцінка дій і вчинків у природі інших і своїх власних); *спрямованість* (емоційно-ціннісне ставлення до природи, що виявляється у творчих, пізнавальних, естетичних потребах взаємодії з природою як рівнозначною цінністю, гуманістичних мотивах і

цілях екологічної діяльності, сформованості внутрішніх регуляторів екологічно доцільної поведінки; усвідомлення відповідальності за наслідки своєї поведінки в природі; *активність* (дії та вчинки щодо збереження, раціонального використання та відтворення природи, навички і звички практичної природоохоронної діяльності).

Відповідно до завдань констатувального етапу експерименту і виділених критеріїв було запропоновано низку діагностичних процедур на з'ясування відповідних критеріїв та показників рівнів сформованості екологічно доцільної поведінки дітей молодшого шкільного віку. Після відповідних підрахунків з'ясувалося, що у процесі діагностичного обстеження лише 2 учні (4,8%) виявили високий рівень, 7 молодших школярів (16,7%) – середній, 10 учнів (24%) виявилися з достатнім, 23 учні (54,5%) – з низьким рівнем екологічно доцільної поведінки. Отже, результати дослідної роботи практично відображають одну тенденцію: незадовільний рівень сформованості у молодших школярів екологічно доцільної поведінки.

Проведене нами дослідження встановило, що питання організації еколого-виховної діяльності молодших школярів розв'язуються недостатньо у навчально-виховному процесі початкової школи. Констатуємо, що недостатній рівень знань дієво-практичного характеру молодших школярів про природу та існуючі взаємозв'язки у системі “природа – людина” призводить до проблеми розриву між бажанням надати допомогу природі та реальною можливістю його реалізації.

Розділ II дипломного дослідження було спрямовано на визначення змісту екологічно доцільної поведінки молодших школярів, обґрунтування педагогічних умов ефективного формування екологічно доцільної поведінки учнів у процесі залучення до проектної діяльності екологічного спрямування. Враховуючи обґрунтовані у дипломному дослідженні вимоги, зміст формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів передбачає урахування таких основних етапів: *інтелектуальний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний* кожен з яких має систему чітко визначених завдань,

спрямованих на розкриття сутності проблеми, основних понять; вивчення причин виникнення екологічних проблеми, в тому числі - причетність школярів до цього; зв'язок проблеми з іншими екологічними проблемами, зокрема - наслідки для довкілля і здоров'я; економічні наслідки; правове забезпечення вирішення проблеми; вирішення проблеми на побутовому рівні, можливості школярів у вирішенні проблеми (поради споживачам). Зміст формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів представлено у програмі "Формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів на уроках інтегрованого курсу "Я досліджую світ"" (Додаток Б).

Методика формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів у процесі проектної діяльності опирається на систему обґрунтованих педагогічних умов, головними серед яких ми визначили такі: *створення позитивної емоційно-ціннісної основи спілкування вихованців з природою, набуття дітьми системи еколого-природничих знань, розвиток здатності молодших школярів до еколого доцільних дій, використання прикладів екологічно доцільної поведінки, інтегрування змісту шкільної освіти з основами елементарної екології.* Таким чином, через зміст освіти виявляються задіяними психологічні механізми впливу на свідомість особистості. Впровадження побутової тематики у навчально-виховний процес дозволяє забезпечувати єдність процесів прийняття і практичного втілення екологічних цінностей. Перехід екологічних переконань у поведінку потребує свідомого додання певних труднощів і перешкод, у тому числі – особистісних протиріч, що виявляються у конфлікті стереотипів споживання і екологічних цінностей, і сприяє, таким чином, вдосконаленню особистості.

Пропонована програма спрямована на забезпечення умов, коли екологічна проблема сприймається як реальне протиріччя між потребами і можливостями, що пов'язано не стільки з обмеженням потреб, а розглядається радше як ресурс. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів означеної проблеми. Особливої уваги потребують питання детальної

розробки методики формування екологічно доцільної поведінки,
обґрутування принципів та основних підходів.

Список використаної літератури

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini> Байбара Т.М. Методика викладання природознавства у початкових класах. Київ: Веселка, 2001. 424 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади . Київ, 2003. Кн 1. 280 с.
3. Бех І. Д. Зміст правил відповідного виховання особистості. Педагогічна думка. 2004. № 4. С. 3-13.
4. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посіб. Київ, 1998. 204 с.
5. Білявський Г. О. Основи екології : теорія та практикум: навч. посіб. Київ: Лібра, 2002. 352 с.
6. Бондаренко Н.В. Педагогічні технологіїю. Київ. 1994. С.30 -59.
7. Бричок С. Специфіка системи комплексного навчання в початкових школах України у 20-ті роки ХХ ст.. URL: <https://doi.org/10.31499/2307-4833.2.2012.15397>.
8. Василенко Л.П. Вікова психологія. Київ : Академвидав, 1976. 202 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови.К, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. С. 445.
10. Вікова та педагогічна психологія: Навчальний посібник. Київ: Каравела. 2007. 400 с.
11. Гільберг Т.Г. Організація освітнього процесу в 1 класі засобами інтегрованого курсу “Я досліджую світ”. Початкова школа : Науково-методичний журнал. 2018. №8. с. 36-43.
12. Гільберг Т.Г. Методика навчання інтегрованого курсу “Я досліджую світ” у 1-2 класах ЗЗСО на засадах компетентнісного підходу: навч. посіб.. Київ : Генеза, 2020. 256с.

13. Гільберг Т.Г. Методика навчання інтегрованого курсу "Я досліджую світ" у 3-4 класах на засадах компетентнісного підходу : навч. посіб. Київ : Генеза, 2021. 240 с.
14. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
15. Григорович О. Використання технології критичного мислення у процесі формування екологічної культури молодших школярів. Імідж сучасного педагога. 2020. № № 3(192). (2020). С.55-59.
16. Григорович О., Пахальчук Н. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до використання здоров'язбережувальних технологій. *Тенденції розвитку професійної та технологічної освіти в умовах ринку праці*. Матеріали Міжнародної інтернет-конференції молодих учених і студентів (3 квітня 2019 року. м. Глухів). Суми : Вінниченко М. Д., 2019. С. 78-82.
17. Григорович О., Пахальчук Н. Формування природничої компетентності молодших школярів. *Стратегії інноваційного розвитку природничих дисциплін: досвід, проблеми та перспективи*: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 21 березня 2019 р.) . гол. ред.. колегії Н.А. Калініченко; ЦДПУ. Кропивницький, 2019. С. 256-257.
18. Григорович О.П., Пахальчук Н.О. Педагогічні умови формування інноваційної культури майбутнього вчителя початкової школи в умовах реформування змісту освіти. *Modern researches in psychology and pedagogy: collective monograph*. Riga: Baltija Publishing, 2020. С. 94-110.
19. Грошовенко О.П. Використання проектних технологій у процесі здійснення екологічної освіти і виховання майбутніх учителів. Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Вип. 13. Глухів: ГДПУ, 2009. С.226-230.

- 20.Грошовенко О.П., Пахальчук Н.О., Стахова І.А. Технології формування природничо-екологічної компетентності молодших школярів. Innovative «Approaches to Ensuring the Quality of Education, Scientific Research and Technological Processes»: http://www.wydawnictwo.wst.pl/oferta_wydawnicza_oraz_zakup_publicacji/wydawnictwa/
- 21.Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: підручник. Київ: Академвидав, 2012. 352 с.
- 22.Екологічна енциклопедія : У 3 т. Київ : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006.Т. 1.432 с.
- 23.Карамушко Л. М. Психологічні засади організаційного розвитку уроку : монографія. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013.206 с.
- 24.Карпенчук С. Г. Самовиховання особистості : наук.-метод. посібник. Київ : ІЗМН, 1998. 216 с.
- 25.Кисельов М. М. Екологічні виміри глобалізації : монографія. Київ, 2006. 260 с.
- 26.Кобзар Б.С., Постовойтов Є.П., Слюсаренко В.Г. Управління виховною роботою в школі-інтернаті. Київ: КМІВУ, 1996.268 с.
- 27.Компетентнісно орієнтована освіта в дії / ред. О.Онопрієнко. Початкова школа. 2011. № 1. С. 53–59.
- 28.Концепція екологічної освіти. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=01E1O32CC0>
- 29.Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- 30.Крюкова О. В. Формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Київ : ПІВ АПН України, 2005. 20 с.
- 31.Навчально-методичний посібник “Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу “Я досліджую світ” у 1–2 класах закладів

- загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу”. Київ : Видавництво “Алатон”, 2019. 128 с.
32. Михайліченко М.І., Рудик Я.М. Освітні технології : навч.-метод. посіб. Київ : ЦП «Компринт» 2016. 560 с.
33. Програма дій «Порядок денний на ХХІ століття» (Самміт «Планета Земля», 1992). Київ: Інтелсфера, 2000. 359 с.
34. Пустовіт Н. А. Теоретичні засади формування екологічно доцільної поведінки школярів. Кам’янець-Подільський, 2009. Вип. 13 ; книга 1. С. 353-361.
35. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. Київ : Генеза, 1999. 324 с.
36. Скребець В.О. Екологологічна психологія. Київ : МАУП, 1998. 142 с.
37. Скребець В. О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2004. 440 с.
38. Скребець В. О. Екологічна свідомість: історичний розвиток, сучасний стан, психологічна діагностика. Чернігів, 1997. 66 с.
39. Сметанський М. І. Змістові характеристики виховання як педагогічної категорії. Шлях освіти. 2005. № 3. С. 5-9.
40. Технологія екологічного проектування : навчально-методичний посібник для студентів СВО “Дошкільна освіта”, “Початкова освіта” / Автор-укладач : О.П.Грошовенко. Вінниця : ТОВ “Нілан-ЛТД”, 2018. 265 с.
41. Типові освітні програми для закладів середньої освіти : 1-2 та 3-4 класи. Київ: “Світоч”, 2019. 336 с.
42. Трубник І. В. Формування в дітей старшого дошкільного віку екологічно мотивованої поведінки. Збірник наукових праць (Психологічні науки). Бердянськ : БДПУ, 2005. № 2. С. 81-89.
43. Українська екологічна енциклопедія / упор. Р. Дяков. Київ: «Книгодрук», 2006. 807 с.

44. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2006. 354 с.
45. Формування екологічно доцільної поведінки школярів : наук.-метод. посібник / Н. А. Пустовіт, О. О. Колонькова, О. Л. Пруцакова. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 140 с.
46. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посібник. Київ : Либідь, 2003. 560 с.